

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ “ระบบท่อเติมน้ำบ้านโพธิ์ตาก”

บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ ๖ ตำบลนางาม อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

อนันตชัย บุ่งทอง^๑ ทรงพล สอนเพ็ง^๒ สุทัศน์ พาหะนิชัย^๓ สถาพร คุ่มสระพรหม^๔ และ นพพันธ์ จันทบุรี^๕

ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำชีตอนล่าง สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค ๔ ราชการดำเนิน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐ E-mail : chiunder@hotmail.com

๑. บทคัดย่อ

สภาพปัญหา บ้านโพธิ์ตากเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำยัง และมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ในช่วงฤดูฝนของทุกปีมักเกิดปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก ทำให้น้ำข้าวและพืชผลทางการเกษตรอื่นๆ ได้รับความเสียหาย ในช่วงฤดูแล้งปริมาณน้ำจะลดน้อยลงไม่เพียงพอสำหรับการเกษตร ชาวบ้านโพธิ์ตากจึงปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต โดยหันมาปลูกข้าวนาปรังทดแทนข้าวนาปีที่ถูกน้ำท่วมเสียหาย แต่แหล่งน้ำที่สำคัญในพื้นที่ คือ อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนและลำน้ำยังมีน้ำต้นทุนในปริมาณที่จำกัด ทำให้เกษตรกรจำนวนมากประสบปัญหาขาดแคลนน้ำในการปลูกข้าวนาปรัง

การแก้ไข้ปัญหา ผลจากการประสบปัญหาอยู่เป็นประจำ คุณพ่อแสวง โพธิ์สิตา ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ได้หารือกับชาวบ้านเพื่อหาแนวทางการป้องกันและบรรเทาปัญหาน้ำท่วมและภัยแล้งที่เกิดขึ้น จนกระทั่งได้แนวคิด “บรรเทาปัญหาที่เกิดจากน้ำท่วมและแนวทางแก้ไข้ปัญหาภัยแล้ง โดยการกักเก็บน้ำในพื้นที่ไว้ให้ได้มากที่สุด เพื่อให้ชาวบ้านมีน้ำสำรองไว้สำหรับการเพาะปลูกข้าวนาปรังในช่วงฤดูแล้ง” คุณพ่อแสวง โพธิ์สิตา และชาวบ้าน จึงได้ร่วมกันจัดทำระบบเติมน้ำโดยวางท่อระบายน้ำจากสระน้ำหนองใหญ่ ซึ่งเป็นสระที่รองรับน้ำจากการระบายน้ำจากที่นาและนำมาเก็บกักไว้ที่อ่างเก็บน้ำ “กุดสร้างโดน” ที่มีพื้นที่การกักเก็บที่มากกว่า จนประสบผลสำเร็จและมีน้ำหมุนเวียนไว้ใช้ตลอดทั้งปี

ความสำเร็จ ผลจากความร่วมมือของชาวบ้านที่ร่วมกันดำเนินการจัดทำระบบเติมน้ำ ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ช่วยให้ชาวบ้านมีน้ำไว้ใช้ทำการเพาะปลูกข้าวนาปรังได้อย่างเพียงพอ ซึ่งในปัจจุบันชาวบ้านสามารถทำนาได้ ๒-๓ ครั้งต่อปี แต่คุณพ่อแสวง โพธิ์สิตา และกลุ่มผู้ใช้น้ำต่างตระหนักดีว่าระบบท่อเติมน้ำยังต้องพัฒนาอีกมากพอสมควร อาทิ การขยายขนาดท่อจากระบบท่อคอนกรีตเสริมเหล็กในปัจจุบันเปลี่ยนเป็นท่อเหลี่ยมคอนกรีตเสริมเหล็ก (Box culvert) ซึ่งต้องใช้งบประมาณอีกจำนวนมาก จึงพยายามเสนอโครงการไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เข้ามาช่วยเหลือในการดำเนินการเท่าที่สามารถทำได้อย่างเต็มกำลัง

คำสำคัญ : “ระบบท่อเติมน้ำ กุดสร้างโดน บ้านโพธิ์ตาก”

๒. สภาพปัญหา

บ้านโพธิ์ตาก หมู่ที่ ๖ ตำบลนางาม อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มีลักษณะสภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่มริมลำน้ำยัง ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำชี ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินเหนียวปนทรายสามารถอุ้มน้ำได้ดีและด้วยปัจจัยด้านสภาพพื้นที่ ทำให้บ้านโพธิ์ตากต้องประสบปัญหาอุทกภัยบ่อยครั้ง บ้านโพธิ์ตากมีแหล่งน้ำสำคัญ ได้แก่ ลำน้ำยัง อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดน และสระน้ำสาธารณะประโยชน์หนองใหญ่ มีจำนวนบ้าน ๑๑๑ หลังคาเรือน จำนวนประชากร ๕๐๙ คน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา และปลูกพืชผัก เลี้ยงสัตว์ ทำการประมง รับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพเสริม

แผนที่ตั้งบ้านโพธิ์ตาก

เนื่องจากบ้านโพธิ์ตากเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีลำน้ำยังไหลผ่านและมีสภาพดินเป็นดินเหนียวปนทรายทำให้ฤดูฝนเกิดปัญหาน้ำท่วมได้ง่าย ชาวบ้านโพธิ์ตากจึงนิยมสร้างบ้านโดยการถมที่ดินให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำเข้าท่วมบ้าน แต่พื้นที่ทางการเกษตรและถนนภายในหมู่บ้านก็จะถูกน้ำท่วมได้รับความเสียหายอยู่เป็นประจำ ในบางปีระดับน้ำท่วมสูงถึงพื้นบ้านชาวบ้านต้องเก็บข้าวของขึ้นไว้บนที่สูงและนำสัตว์เลี้ยงไปรวมกันไว้ที่เนินบ้านเก่าหรือที่ชาวบ้านนิยมเรียกกันว่า “โนนบ้านเก่า” ซึ่งมีลักษณะเป็นเนินดินสูง และเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้สำหรับสร้างเป็นที่พักชั่วคราวก่อนย้ายถิ่นฐานมาตั้งหมู่บ้านในปัจจุบัน และสร้างเป็นที่พักชั่วคราวเมื่อถูกน้ำท่วมบ้านจนไม่สามารถอาศัยอยู่ได้

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๑ เกิดน้ำอุทกภัยครั้งใหญ่ชาวบ้านต้องอพยพไปอาศัยในเขตพื้นที่หมู่บ้านอื่นที่น้ำท่วมไม่ถึงและต้องสูญเสียผลผลิตข้าวนาปีเกือบทั้งหมด นับจากนั้นเป็นต้นมาชาวบ้านจึงปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเริ่มเพาะปลูกข้าวนาปรังเพื่อทดแทนข้าวนาปีที่เสียหายจากปัญหาน้ำท่วม โดยได้รับการสนับสนุนเครื่องสูบน้ำจากกรมชลประทาน และโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้าจากกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน (ชื่อเดิมในขณะนั้น) เพื่อช่วยเหลือในการสูบน้ำจากลำน้ำยังและกุดสร้างโดนเข้าพื้นที่เพาะปลูกข้าวนาปรัง เมื่อชาวบ้านได้ประจักษ์ว่าการทำนาปรังให้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจสามารถชดเชยการทำนาปีได้ จึงหันมาทำนาปรังเป็นจำนวนมาก แต่เนื่องจากการสูบน้ำดังกล่าวมีประชาชนบางส่วนที่ได้รับน้ำอย่างเพียงพอและบางส่วนไม่สามารถเพาะปลูกข้าวได้เพราะปริมาณน้ำมีน้อย บางรายต้องหยุดการทำนาปรัง บางรายต้องลงทุนสูบน้ำจากลำน้ำยังมาสู่กุดสร้างโดนแล้วสูบลงพื้นที่นาอีกทอดหนึ่ง ดังที่พี่ประยงค์ รัตนะ เล่าให้ฟังว่า “เจอปัญหาขาดแคลนน้ำกับตัวเองเลย คือน้ำในกุดสร้างโดนหมดแต่ลำน้ำยังไม่แห้ง พวกเรา ๕-๖ คนเลยออกเงินกันไปซื้อน้ำมันแล้วก็เอาเครื่องไถนาเดินตามมาตั้งตรงบริเวณฝายแล้วก็ระดมสูบน้ำใส่กุดสร้างโดน แล้วสูบเข้าไปที่นาของเราอีกที เพราะยังไงเราก็ไม่ยอมให้ข้าวเราตาย เราเสียค่าน้ำมันเยอะมากต้องซื้อน้ำมันใส่ถังขนาด ๒๐๐ ลิตร ไม่รู้สักกี่ถัง จำไม่ได้...”

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๒ เกิดปัญหาภัยแล้งอย่างรุนแรง น้ำในลำน้ำยังแห้งขุดทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนอย่างหนัก ขาดแคลนทั้งน้ำอุปโภคบริโภคไม่มีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร คุณพ่อแสมวง โปธิสิตา เล่าให้ฟังว่า “...เราเจอกับน้ำแล้ง มันมาวิกฤตหนักในปี ๒๕๔๒ ผมบันทึกไว้เลยว่าลำน้ำยังแห้งอย่างไม่เคยมีมาก่อน ลำน้ำแห้งจนลงไปตะพุดบอบลบนหาดทรายได้สบาย...” จากปัญหาดังกล่าว คุณพ่อแสมวง โปธิสิตา และชาวบ้านได้หารือร่วมกันว่า ปัญหาภัยแล้งและน้ำท่วมที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกปีนั้น จะต้องได้รับการแก้ไขเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของชาวบ้าน และทำอย่างไรจึงจะมีน้ำใช้อย่างเพียงพอ ในช่วงน้ำมาน้ำที่ไหลจากที่นาไปรวมที่สระหนองใหญ่และระบายลงสู่ลำน้ำยัง ควรนำมาสำรองเก็บไว้ที่อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนดีกว่าปล่อยน้ำให้ไหลลงสู่ลำน้ำยังอย่างสูญเสียเปล่า จึงได้เกิดแนวคิดในการจัดทำระบบท่อเติมน้ำขึ้นมา

การสัมภาษณ์กลุ่ม

๓. วิธีการวิจัย

คณะวิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) โดยสัมภาษณ์ คุณพ่อแสมวง โปธิสิตา และกลุ่มผู้ใช้น้ำพร้อมกันหลายคนในที่ประชุม และดำเนินการสำรวจพื้นที่จริงพร้อมทำการสัมภาษณ์ไปพร้อมกัน เป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง โดยจัดเตรียมคำถามที่จะใช้ในการสัมภาษณ์ไว้เป็นกรอบแนวทาง

ในการสืบค้นข้อมูล ตามคู่มือสืบค้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ๒๕ กลุ่มน้ำหลักของประเทศไทย กลุ่มผู้วิจัยมีความมุ่งหวังให้กลุ่มผู้ใช้น้ำของหมู่บ้านได้อธิบายถึงแนวคิด สาเหตุปัญหาอุปสรรค แรงบันดาลใจ และวัตถุประสงค์ของความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่และการจัดทำระบบท่อเติมน้ำ โดยคณะวิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์อย่างเป็นกันเองเพื่อให้ผู้รับการสัมภาษณ์และให้ข้อมูลได้อธิบายและเสนอแนวคิดได้หลากหลาย

ก่อนเริ่มดำเนินการสัมภาษณ์ คณะวิจัยได้ประสานกับคุณพ่อแสวง โพธิสิตา เพื่อรับทราบข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำและการจัดทำระบบท่อเติมน้ำในพื้นที่ และเป็นการสร้างความคุ้นเคยกับกลุ่มผู้ใช้น้ำในพื้นที่พร้อมทั้งแจ้งให้ทราบถึงแนวทางปฏิบัติและข้อมูลที่จะสัมภาษณ์ด้วย

ในวันสัมภาษณ์ ข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์ จดบันทึก บันทึกเสียง การสังเกตตลอดจนภาพถ่ายและเอกสารต่างๆ ที่ผู้ให้สัมภาษณ์มอบให้คณะวิจัย ได้นำมาวิเคราะห์และรวบรวมโดยตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Inductive) โดยคณะวิจัยได้ดำเนินการตรวจสอบข้อมูลก่อนเขียนเป็นบทความในรูปของการวิจัยครั้งนี้

๔. ผลการวิจัยและอภิปรายผล

จุดเริ่มต้นของการวิจัยชุมชน

จากการที่ชุมชนบ้านโพธิ์ตากได้ให้ความร่วมมือกับสำนักวิจัยพัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ และคณะเจ้าหน้าที่ส่วนประและบริหารจัดการลุ่มน้ำชีตอนล่าง สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค ๔ ในการศึกษาวิจัย ความสำเร็จจากภูมิปัญญาของชุมชนในท้องถิ่นที่สามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่อาศัยหลักการของธรรมชาติและทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่ เพื่อร่วมพลิกฟื้นวิกฤตให้เป็นโอกาสได้ประสบความสำเร็จโดยไม่ต้องรอนงบประมาณจากราชการแต่เพียงอย่างเดียว คุณพ่อแสวง โพธิสิตา เมื่อก่อนเคยดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมาเป็นระยะเวลาหลายปี จากประสบการณ์ในหน้าที่ราชการที่เคยแก้ไขปัญหาต่างๆ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ทำให้มองเห็นสภาพปัญหาในพื้นที่ และคิดหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาให้กับประชาชนด้วยวิธีการต่างๆ เริ่มจากการที่บ้านโพธิ์ตาก ได้รับความเดือดร้อนจากปัญหาน้ำท่วมน้ำแล้งอยู่เป็นประจำ ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก ทั้งที่พื้นที่ทำการเกษตรของประชาชนเป็นพื้นที่

พื้นที่นาข้าว

ราบลุ่มมีความอุดมสมบูรณ์ สามารถเพาะปลูกพืชได้เป็นอย่างดี แต่เมื่อจะทำการเก็บเกี่ยวก็เกิดปัญหาน้ำท่วมอย่างรวดเร็วทำให้ไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรได้ทัน

จากการเกิดปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก ชุมชนจึงหันมาปลูกข้าวนาปรังเพื่อทดแทนข้าวนาปีที่เสียหายจากปัญหาน้ำท่วม โดยทำการเพาะปลูกข้าวนาปรัง ๒-๓ ครั้งต่อปี ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำจำเป็นต้องเสียค่าใช้จ่ายซื้อน้ำจากโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้า ที่เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี ๒๕๓๖ เป็นต้นมา ทำให้เกษตรกรต้องแบกรับภาระต้นทุนที่เพิ่มขึ้น

คุณพ่อแสวง โปธิสิตา ได้อธิบายว่าเมื่อถึงฤดูฝนชาวบ้านจะเริ่มทำการเพาะปลูกข้าวนาปีที่หวังที่ทราบดีว่าอาจเสี่ยงต่อปัญหาน้ำท่วมได้ง่าย แต่ก็ยังมีความหวังเพราะชาวบ้านก็ไม่อยากละทิ้งที่นาของตนที่เคยทำมาตั้งแต่บรรพบุรุษอย่างน้อยก็ยังดีกว่าไม่มีอะไรทำ เมื่อถึงช่วงที่ข้าวกำลังตั้งท้องจนถึงฤดูเก็บเกี่ยวในช่วงนั้นน้ำฝนที่ตกในพื้นที่ น้ำที่ไหลมาจากทางเหนือและน้ำจากลำน้ำยังที่หนุนขึ้นทำให้ท่วมที่นาเกือบทุกปี หากเกิดน้ำท่วมชาวบ้านก็จะกักเก็บน้ำที่ท่วมขังในที่นาไว้พอประมาณ เพื่อทำการเพาะปลูกข้าวนาปรังหลังน้ำลด และทำการสูบน้ำจากอ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนด้วยเครื่องสูบน้ำของชาวบ้านเอง ซึ่งทำได้เฉพาะพื้นที่บริเวณรอบๆอ่างเก็บน้ำเท่านั้นพื้นที่ที่ไกลออกไปก็จะซื้อน้ำจาก

ลำน้ำยัง

สระหนองใหญ่

โครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้า เพื่อนำมาเลี้ยงต้นข้าวในนาปรัง แต่ปริมาณน้ำในอ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนไม่เพียงพอเนื่องจากประชาชนในพื้นที่ต่างเร่งสูบน้ำเข้าที่นาของตนเอง ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำตามมา และต้องซื้อน้ำจากโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้ามาเสริม สุดท้ายต้นทุนรายจ่ายก็เพิ่มขึ้นผลผลิตข้าวนาปรังในบางแห่งก็ได้รับความเสียหาย เมื่อถึงฤดูก่อนจะทำการเก็บเกี่ยวข้าวจะต้องระบายน้ำที่สูบไว้เลี้ยงต้นข้าวออกจากที่นา และไหลไปรวมกันที่สระหนองใหญ่ก่อนที่จะถูกระบายทิ้งลงสู่ลำน้ำยังอย่างเปล่าประโยชน์ แต่

บางส่วนก็ไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดน ซึ่งน้ำบางส่วนที่ไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนนี้จะเป็นเพียงน้ำส่วนน้อย

เมื่อน้ำที่ไม่ได้ใช้ถูกระบายออกจากพื้นที่นาลงสู่ลำน้ำยังโดยเปล่าประโยชน์ คุณพ่อแสวง โปธิสิตา ได้สังเกตเห็นคุณค่าของน้ำต้นทุนที่จะทำคุณประโยชน์ชดเชยให้กับชาวบ้านได้ แต่จะลำเลียงน้ำไปเก็บกักสำรองไว้ใช้ได้อย่างไร ดังที่คุณพ่อแสวง โปธิสิตา เล่าให้ฟังว่า “...เราก็ก็นึกมาคิดกันว่าถ้าลำน้ำยังมีน้ำแล้วเราต้องสูบน้ำขึ้นไปเติมบนอ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนก็ต้องใช้งบประมาณในการสูบน้ำ เราก็ก็นึกมาคิดว่าน้ำที่เราสูบน้ำขึ้นไปนี้ ไม่ว่าจะสูบน้ำจากเครื่องสูบน้ำของกรมชลประทานหรือการสูบน้ำด้วยไฟฟ้ามันต้องมีน้ำเหลือใช้ น้ำที่เหลือจากที่นานับพันไร่ไหลมารวมกันที่จุดเดียวคือสระหนองใหญ่ ซึ่งเป็นสระที่กรมพัฒนาที่ดินขุดไว้ตั้งนานแล้ว น้ำที่ไหลมารวมกันที่สระหนองใหญ่ได้มีการทำท่อลอดแนวถนนเพื่อระบายน้ำลงสู่ลำน้ำยังโดยตรง น้ำก็เลยไหลทิ้งไปเปล่าๆ ผมก็เลยคิดขึ้นมาว่า ถ้าเราทำแนวท่อใหม่เพื่อให้น้ำไหลมาลงที่กุดสร้างโดนแทนที่จะปล่อยทิ้งลงลำน้ำยังเฉยๆ เราก็ก็นึกได้น้ำมาฟรีๆ ไม่ต้องเสียค่าสูบน้ำ...” นับจากนั้นมาทำให้พ่อแสวงเฝ้าสังเกตเส้นทางการไหลของน้ำที่ไหลเอ่อล้นจากสระหนองใหญ่ลงสู่ลำน้ำยัง เพื่อคิดหาวิธีการบริหารจัดการน้ำนั้นน้ำนั้นมากก็เก็บไว้ที่อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนแทน เพราะมีพื้นที่เหลือให้เก็บกักน้ำมากมายเพียงพอต่อความต้องการของชาวบ้านได้

อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดน

จากแนวคิดในการลำเลียงน้ำทิ้งมาสำรองไว้ใช้ในยามขาดแคลนในปีพุทธศักราช ๒๕๔๕ พ่อแสวงได้เริ่มหารือกับชาวบ้าน ในเบื้องต้นก็เกิด

ความเห็นที่แตกต่างอยู่พอสมควร สุดท้ายก็ลงเอยกันด้วยดี จึงได้ประสานขอความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลนางาม เพื่อดำเนินการสำรวจพื้นที่หาระดับการไหลและระดับกักเก็บน้ำของอ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดน ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสาธารณะประโยชน์ที่มีขนาดใหญ่กว่าจะสามารถลำเลียงน้ำจากสระหนองใหญ่มากก็เก็บไว้ที่อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนได้หรือไม่ เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนางามได้ทำการสำรวจและให้คำชี้แจงว่า การที่จะระบายน้ำจากสระน้ำใหญ่ให้ไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนสามารถทำได้ แต่จะต้องขุดดินเพื่อวางท่อระบายน้ำในระดับที่ลึกประมาณ ๒.๐๐ เมตร เพื่อให้สามารถไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนได้อย่างสะดวก และอ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนสามารถรองรับน้ำได้อีกปริมาณมาก แม้น้ำมีปริมาณมากเกินระดับเก็บกักก็จะถูกระบายผ่านฝายน้ำล้นลงสู่ลำน้ำยังไม่มีปัญหาแต่อย่างใด แต่แนววางท่อที่จะต้องขุดผ่านที่ดินของชาวบ้านจะต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าของที่ดินด้วย ประกอบกับงบประมาณที่ใช้ในการดำเนินการจะต้องมีงบประมาณในการจัดซื้อท่อระบายน้ำและค่าจ้างรถขุดดิน จึงแจ้งให้คุณพ่อแสวง โปธิสิตา ไปหารือกับชาวบ้านอีกครั้งว่าจะดำเนินการหรือไม่และจะเอางบประมาณจากที่ไหน

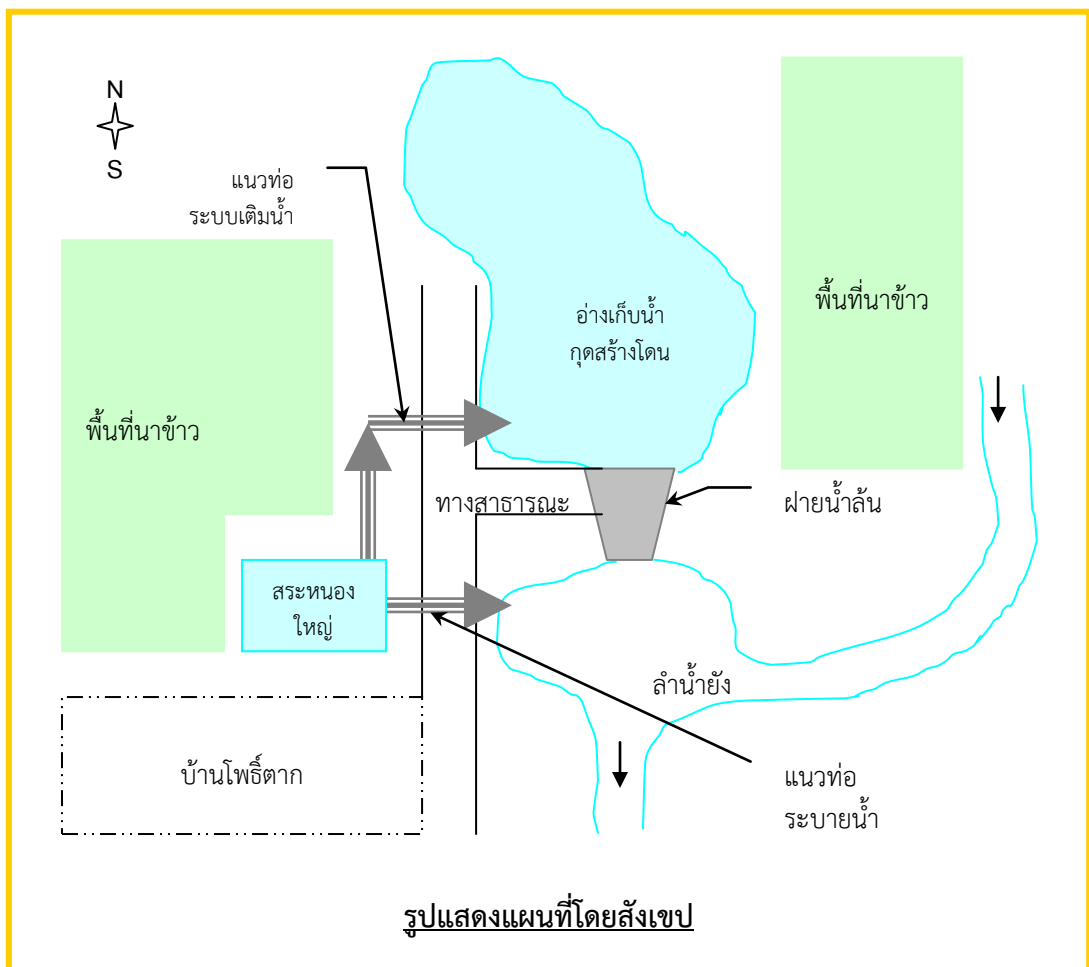
เมื่อแนวทางการลำเลียงน้ำจากสระหนองใหญ่มาเก็บไว้ที่อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนได้รับการยืนยันจากเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลนางามว่าสามารถดำเนินการได้ คุณพ่อแสวง โปธิสิตา จึงได้ชวนชาวบ้านและกลุ่มผู้ใช้น้ำในพื้นที่ใกล้เคียงมาหารือ เพื่อพิจารณาหาแนวทางและงบประมาณดำเนินการ โดยคุณพ่อแสวง โปธิสิตา ได้เล่าถึงกระบวนการทำงานไว้อย่างน่าสนใจว่า “ผมก็คุยกับกลุ่มที่ทำงานด้วยกัน ซึ่งตอนนั้นรวบรวมได้ ๓๖ ราย ปรีกษากันว่าถ้าทำอย่างนี้ เบื้องต้นเราต้องลงทุนด้านวัสดุอุปกรณ์ ซึ่งต่างเห็นพ้องที่จะควักเงินจากกระเป๋าตนเองไม่มั่วรอแต่งบประมาณจากทางราชการ เป็นภูมิปัญญาของทุกคนไม่ใช่ของผมนคนเดียว...” ในเบื้องต้นชาวบ้านจึงได้ร่วมกันออกค่าใช้จ่ายเองโดยไม่รออนุมัติจากหน่วยงานภาครัฐ เพื่อทำการทดลองในเบื้องต้นก่อน

ฝายน้ำล้นบริเวณกุดสร้างโดน

โดยเริ่มดำเนินการการจัดซื้อท่อ PVC ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๖ นิ้ว เพื่อทำเป็นท่อระบายน้ำ โดยขุดดินสำหรับวางท่อดังกล่าวลึก ๒.๐๐ เมตรจากระดับพื้นดิน เพื่อให้สามารถระบายน้ำจากสระหนองใหญ่ลงสู่อ่างเก็บน้ำกุดสร้างโดนได้ และมีแนวท่อบางส่วนที่จะต้องตัดผ่านที่นาของเกษตรกรรายหนึ่ง แต่ก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี โดยคุณพ่อแสวง โปธิสิตา ได้ยื่นเหตุการณ์ด้วยความประทับใจว่า “...สิ่งไหนที่เราทำได้เราก็ช่วยกันทำ แรงงานไม่ต้องไปจ้างใคร เพียงแต่เราไม่สามารถขุดร่องลึก ๒ เมตร ยาวเกือบร้อยเมตรได้ เราต้องจ้างรถแบคโฮมาขุด พอขุดแล้วตอนวางท่อเราก็ช่วยกันทำ ตอนไปคุยกับเจ้าของที่นาที่ท่อตัดผ่าน ผมเป็นคนประสานเองเราก็ให้เกียรติเขาว่าเป็นที่ของเขาและจะไม่ให้เขาเดือดร้อน ผมจึงไปขอขุดวางท่อลอดที่นาของเขา ซึ่งเจ้าของที่ก็ยินยอมเพราะคงมองเห็นความสำคัญ เนื่องจากผมบอกว่า ที่ของท่านมาจรดตรงกุดสร้างโดนพอดี ถ้าทำท่อลอดผ่านที่ตรงนี้จะได้รับความสะดวกแค่สูบน้ำข้ามคันสระก็เข้านาแล้ว เขาคงมองเห็นประโยชน์และเกรงอกเกรงใจว่าเป็นงานเพื่อส่วนรวม...” แต่เนื่องจากท่อ PVC มีขนาดเล็กเกินไปปริมาณน้ำที่ได้จึงน้อยตามไปด้วย และน้ำส่วนส่วนที่เหลือก็ต้องระบายทิ้งลงสู่ลำน้ำยังเช่นเดิม จึงได้ทำการปรับปรุงโดยรื้อท่อ PVC ชุดเดิมออก แล้วนำท่อเดิมที่รื้อออกไปขายพร้อมกับรวบรวมเงินเพิ่มเติมจากกลุ่มผู้ใช้น้ำร่วมกับเงินที่ได้จากการขายท่อชุดเดิม มาจัดซื้อท่อคอนกรีตเสริมเหล็ก (คสล.) ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๔๐ เมตร ยาว ๑.๐๐ เมตร ปูนซีเมนต์สำหรับยาแนวต่อท่อ และจ้างรถแบคโฮเพื่อขุดวางท่อใหม่เป็นระยะทาง ๕๐ เมตร รวมเป็นเงินงบประมาณทั้งสิ้น จำนวน ๔๐,๐๐๐ บาท ซึ่งทั้งหมดเป็นเงินที่ชาวบ้านร่วมกันออกค่าใช้จ่ายและเป็นเงินที่ได้จากการขายท่อ PVC อีกจำนวนหนึ่ง

ผลจากการเพิ่มขนาดท่อใหม่ นับว่าประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีเพราะสามารถระบายน้ำจากที่นาลงสู่กุดสร้างโดนได้มากยิ่งขึ้น และเพียงพอต่อความต้องการของชาวบ้านในการทำนาปรัง และพื้นที่การเกษตรอื่นๆ ซึ่งสามารถเพาะปลูกข้าวนาปรังได้ ๒-๓ ครั้ง ทำให้ประชาชนมีรายได้จากการทำนาปรังเพิ่มมากขึ้น ผู้รับประโยชน์จากน้ำในกุดสร้างโดน ๓๐-๔๐ ครัวเรือนโดยประมาณ พื้นที่การเกษตรประมาณ ๖๐๐ ไร่ ปัจจุบันเกษตรกรหลายรายสามารถเพิ่มผลผลิตได้ ๑.๑-๑.๓ ตันต่อปี เป็นที่ภาคภูมิใจของชาวบ้านที่ร่วมมือกันจนประสบความสำเร็จ และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

เมื่อน้ำในกุดสร้างโดนมีปริมาณเพียงพอสำหรับใช้ตลอดทั้งปี ทำให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ ประชาชนได้ประโยชน์จากการจับปลาเป็นอาหารด้วย และเลี้ยงสัตว์อื่นๆ เป็นอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ให้กับประชาชนในพื้นที่ ถือเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่คิดค้นแนวทางแก้ปัญหาในพื้นที่ของตนเอง และแสดงให้เห็นถึงความร่วมมือของคนในชุมชนที่ร่วมกันแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง คุณพ่อแสวงโพธิ์สิตา ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนถือเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนการดำเนินการจากปัญหาสู่การแก้ไข ปัญหา เป็นบุคคลที่ให้ความสนใจและเอาใจใส่ต่อความเดือดร้อนของประชาชน จนชาวบ้านเข้าใจปัญหาและให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น จนประสบผลสำเร็จ ส่งผลให้ชาวบ้านมี

คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สมควรได้รับการยกย่องเชิดชูและถือเป็นบุคคลตัวอย่างที่จะเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนในท้องถิ่นอื่นๆ

นอกจากการร่วมแรงร่วมใจ และร่วมทุนแล้ว ชาวบ้านโพธิ์ตากและกลุ่มผู้ใช้น้ำได้ช่วยกันดูแลรักษาระบบท่อเดิมน้ำ ไม่ให้เศษขยะเข้าไปในท่อ คุณพ่อแสวง โปธิ์สิตา ได้เล่าถึงการเสียสละของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำท่านหนึ่งอย่างชื่นชมว่า “...เราใช้การเสียสละของคนที่อยู่ใกล้ ก็วานให้ช่วยกันดูแลอย่างนายสกล ซึ่งมีที่นาอยู่ติดกับสระหนองใหญ่ก็จะช่วยดูแลเป็นประจำ ถ้ามีเศษขยะเศษไม้มาปิดทางระบายน้ำก็จะนำออกเพื่อให้น้ำไหลได้อย่างสะดวก กล่าวได้ว่า เป็นเจ้าภาพอีกคนหนึ่ง...”

แนวทางการพัฒนา/ต่อยอดการจัดการน้ำชุมชน

ปัจจุบัน คุณพ่อแสวง โปธิ์สิตา และกลุ่มผู้ใช้น้ำในหมู่บ้านได้หารือแนวคิดในการพัฒนาระบบน้ำที่มีอยู่เดิม โดยการเพิ่มขนาดท่อให้ระบายน้ำได้มากขึ้นจากเดิม โดยสร้างท่อระบายน้ำเป็นท่อเหลี่ยมคอนกรีตเสริมเหล็ก (Box culvert) ขนาด ๒ ช่อง เพื่อป้องกันปัญหาน้ำท่วมที่นา และจัดทำบ่อดักตะกอนและขยะ ก่อนที่จะระบายน้ำลงสู่กุดสร้างโดน พร้อมทั้งสร้างประตูระบายน้ำให้สามารถเปิด-ปิดได้ง่าย ซึ่งในปัจจุบันใช้กระสอบทรายแทนประตูระบายน้ำ โดยชาวบ้านจะเสนอขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากราชการเพื่อต่อยอดผลงานที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้น มาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นเพื่อช่วยเพิ่มปริมาณน้ำในกุดสร้างโดน

ประตูระบายน้ำจากสระหนองใหญ่

ท่อระบบเติมน้ำลงกุดสร้างโดน

ให้ได้มากยิ่งขึ้น และช่วยบรรเทาปัญหาน้ำท่วมได้อีกทางหนึ่ง

อีกประการที่จะดำเนินการพัฒนาต่อไป คือ การขยายพื้นที่ใช้น้ำสำหรับเกษตรกรในพื้นที่อีกประมาณ ๑๐-๒๐ ไร่เศษ ซึ่งมีที่นาอยู่ห่างจากแหล่งน้ำ ซึ่งคุณพ่อแสวง โปธิ์สิตา และชาวบ้านได้พิจารณาหาแนวทางเพื่อช่วยให้เกษตรกรได้รับประโยชน์จากน้ำที่ได้กักเก็บไว้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและมีผู้ได้รับ

ประโยชน์มากที่สุด ดังที่คุณพ่อแสวง โพรธิสิดา เล่าในตอนท้ายว่า “...เราได้ใช้น้ำก็จริงอยู่ แต่ยังไม่สมบูรณ์เราได้คุยกันไว้แล้วว่า จะทำให้เป็นท่อเหลี่ยม (Box culvert) ขนาด ๒ ช่อง ทั้งบริเวณสะพานองใหญ่ที่ลอดใต้ถนนลงลำน้ำยังและท่อระบบเติมน้ำลงกุดสร้างโดน และจัดทำประตูระบายน้ำให้สามารถเปิด-ปิดได้อย่างสะดวก พร้อมทั้งจะมีตะแกรงกรองเศษขยะไม่ให้ไหลลงไปท่อแม่ต่อนี้ยังไม่มึงงบประมาณ แต่เราก็อยากได้ตรงนี้...” แม้ในปัจจุบันคุณพ่อแสวง โพรธิสิดา จะเกษียณอายุราชการแล้ว แต่ท่านยังให้ความร่วมมือในการดำเนินการแก้ปัญหาความเดือดร้อนให้กับชาวบ้าน และยืนยันดีที่จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่กับบุคคลหรือหน่วยงานที่ต้องการทราบข้อมูลด้วย

๕. สรุปผลการวิจัย

แนวคิดการบริหารจัดการน้ำและการสร้างระบบท่อเติมน้ำธรรมชาติที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเกิดจากการสังเกตและทดลองอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยกระบวนการทางธรรมชาติและทรัพยากรแหล่งน้ำที่มีอยู่ในพื้นที่ ประกอบกับแนวคิดและความต้องการในการแก้ไขปัญหาของประชาชนในพื้นที่ โดยความร่วมมือของคนในพื้นที่ทำให้เกิดความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพียงแต่เข้าใจและพิจารณาให้ถี่ถ้วนกล้าที่จะคิดและนำสิ่งที่หลายคนเห็นว่าในเวลาขณะนั้นไม่มีความจำเป็นที่จะใช้แล้วจึงได้ทิ้งไปเสีย และเมื่อถึงเวลาจำเป็นที่จะใช้ก็นั่งรอคอยให้ธรรมชาติเป็นผู้กำหนด แต่ในทางตรงกันข้ามคุณพ่อแสวง โพรธิสิดา ไม่ได้คิดเช่นนั้นแต่กลับคิดหาวิธีนำเอาสิ่งมีค่าที่หลายคนทิ้งไปกลับมาหมุนเวียนใช้ใหม่ ทำให้เกิดคุณค่าและความอุดมสมบูรณ์แก่ส่วนรวม นับเป็นตัวอย่างที่ดีที่จะนำไปพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำอื่นๆ ที่ต้องการขยายโอกาสได้เป็นอย่างดี

คุณพ่อแสวง โพรธิสิดา

ระบบท่อเติมน้ำเป็นการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเกิดจากการสังเกต หาข้อมูลอย่างเป็นระบบ ผ่านการลองผิดลองถูก ซึ่งเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนที่มีคุณค่า ทำให้เกิดผลสำเร็จของระบบท่อเติมน้ำ คือ สามารถเติมน้ำลงกุดสร้างโดนทำให้เกษตรกรมีน้ำใช้สำหรับทำนาปรังและประโยชน์อื่นๆ ได้อย่างไม่ขาดแคลน และช่วยบรรเทาปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่โดยรอบได้อีกทางหนึ่ง

๖. กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ประสบผลสำเร็จด้วยดี โดยการสนับสนุนของท่านอธิบดีกรมทรัพยากรน้ำ ผู้อำนวยการสำนักวิจัย พัฒนาและอุทกวิทยา ผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมและประสานมวลชน กรมทรัพยากรน้ำ และผู้อำนวยการสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค ๔ ขอขอบคุณ คุณพ่อแสวง โพธิ์สีตา และชาวบ้านบ้านโพธิ์ตาก ตำบลนางาม อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่กรุณาให้ข้อมูลประกอบการวิจัย ครั้งนี้จนประสบผลสำเร็จลุล่วงด้วยดี

๗. เอกสารอ้างอิง

สำนักวิจัย พัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ. (๒๕๕๔) คู่มือสืบค้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ๒๕ กลุ่มน้ำหลักของประเทศไทย. เอกสารประกอบการสัมมนาเพื่อกำหนดแนวทางและสร้างความเข้าใจการสืบค้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในครัวเรือนหรือชุมชน ณ โรงแรมเอเชีย กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๔.

*****